

ТРАДИЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ЕЛІТАРНІЙ ГАЛИЦЬКІЙ РОДИНІ КРУШЕЛЬНИЦЬКИХ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

TRADITIONS OF NATIONAL UPBRINGING IN THE ELITE GALICIAN KRUSHELNYTSKY FAMILY (LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES)

У статті розкриваються виховні засади родини Крушельницьких, представники якої здійснили вагомий внесок у розвиток різних галузей культури і науки України.

Означено арсенал сімейної педагогіки, який включав: психологічні закономірності виховного процесу; розвиток емоційно-естетичної сфери особистості дитини; турботу про гарну освіту дітей; виявлення і розвиток здібностей, творчих нахилів, обдарувань дітей; формування громадянського обов'язку перед Батьківщиною, українським народом. Проаналізовано напрями виховання національно свідомої, інтелектуально розвинутої, творчої й активної особистості, готової боротися за створення самостійної держави.

Відзначено, що у родині Крушельницьких виховання базувалося на народній педагогіці, українознавстві, сприяло піднесенню національної самосвідомості дитини, формувало уявлення про власну націю, її самобутність, місце серед інших народів. Основний акцент зроблено на умовах, формах, методах, засобах виховання.

На підставі вивчення наукової літератури, архівних документів встановлено, що виховання у родині Крушельницьких було спрямоване на засвоєння дітьми ще з раннього віку національних, моральних, громадянських, естетичних, трудових цінностей та переконань, основоположними засадами якого були принципи національного виховання: народність, природовідповідність, гуманність, демократизм, безперервність, наступність. У розвідці висвітлено найважливіші досягнення членів родини, які вплинули на культурний розвиток України у ХІХ–ХХ ст. Підтверджено, що справжня українська родина, плідно виховуючи дітей, формує цілісну особистість, національно свідомого громадянина українського суспільства.

Розглянуті у статті напрями національного виховання (розумовий, моральний, патріотичний, естетичний, трудовий) у родині Крушельницьких мають суттєве теоретико-методологічне значення для визначення та обґрунтування цілей, ідеалів, змісту і методики виховання елітарної особистості.

Ключові слова: родина, еліта, Крушельницькі, національне виховання, сім'я, напрями виховання.

The article reveals the educational principles of the Krushelnytsky family, whose representatives have made a significant contribution to the development of various branches of culture and science of Ukraine.

The arsenal of family pedagogy is defined, which included: psychological regularities of educational process; development of the emotional and aesthetic sphere of the child's personality; care for the good education of children; identification and development of abilities, creative inclinations, talents of children; formation of civic duty to the Motherland, the Ukrainian people. The directions of education of the nationally conscious, intellectually developed, creative and active personality, ready to fight for creation of the independent state are analyzed.

It is noted that in the Krushelnytsky family upbringing was based on folk pedagogy, Ukrainian studies, contributed to the rise of national identity of the child, formed an idea of their own nation, its identity, place among other peoples. The main emphasis is on the conditions, forms, methods, means of education.

Based on the study of scientific literature, archival documents, it was established that the upbringing in the Krushelnytsky family was aimed at mastering from an early age national, moral, civic, aesthetic, labor values and beliefs, the basic principles of which were the principles of national education: nationality, nature, humanity, democracy, continuity.

The investigation highlights the most important achievements of family members who influenced the cultural development of Ukraine in the XIX-XX centuries. It is confirmed that a real Ukrainian family, effectively raising children, forms a holistic personality, a nationally conscious citizen of Ukrainian society.

The directions of national education (mental, moral, patriotic, aesthetic, labor) in the Krushelnytsky family considered in the article have essential theoretical and methodological significance for defining and substantiating the goals, ideals, content and methods of educating an elite personality.

Key words: family, elite, Krushelnytsky, national education, family, directions of education.

УДК 37.017:39(477):929.52«18/19»
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/37.8>

Терешко І.Г.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри хореографії
та художньої культури
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Постановка проблеми в загальному вигляді.

У сучасному глобалізованому суспільстві ускладнюються виховні впливи на особистість. Передусім це пов'язано з трансформаційними змінами в інституті сім'ї, зокрема детермінацією її виховної функції, деструктивними соціальними чинниками, нехтуванням усталених виховних українських традицій та ідеалів і т. ін.

Вивчення маловідомих, водночас досить значущих для сучасної педагогічної теорії і практики прикладів професійної, громадської, наукової,

творчої діяльності персоналії зумовило посилений інтерес дослідників до аналізу впливу родини на формування національно свідомої особистості. Саме родинне середовище цілеспрямовано і систематично впливає на становлення людини, прищеплює їй відповідні якості, продукує коло життєвих зацікавлень і вподобань, передає накопичений досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних історико-педагогічних розвідках досліджено теорію і практику сімейного вихо-

вання в історичній ретроспективі (З. Борисова, А. Говорун, М. Грищенко, Н. Зелевська, Л. Литвин, Ю. Руденко, М. Шабаєва, М. Ярмаченко та ін.), традиції родинного виховання (Л. Йовенко, Т. Кравченко, О. Семенов, М. Стельмахович, Н. Сивачук, Є. Сявавко, П. Щербань та ін.), виховання патріотизму на основі національно-культурних традицій (І. Бех, С. Емец, В. Постовий, Ю. Руденко та ін.).

За останні десятиріччя значно зріс інтерес до змісту, методів, напрямів виховання кінця XIX – початку XX ст. З'явилися розвідки, присвячені різним аспектам виховання дітей у родинах Косачів (Л. Дражевська, Г. Маковська, Л. Новаківська, П. Одарченко та ін.), Грушевських (І. Матяш, В. Горинь, І. Верба, В. Заруба, Л. Винар та ін.), Лисенків (Г. Кісельова, Є. Штейнберг, О. Іовга), Старицьких (Л. Барабан, Л. Ленюк, Л. Сокирко, Ю. Хорунжий, О. Цибанова). Духовною серцевиною Галичини цього періоду була сім'я Крушельницьких. Модель національного виховання цього славного роду виявилася у характерах, життєвих позиціях його представників.

У 80–90-х роках минулого століття з'являються праці М. Гази, М. Дубини, В. Качкана, Л. Крушельницької, Ф. Погребенника та ін., в яких розкриваються біографія, факти професійної і культурно-просвітницької діяльності членів родини Крушельницьких. Чимало сучасних досліджень торкаються окремих аспектів особистості педагога, письменника, громадського діяча Антіна Крушельницького, зокрема: Г. Панкевич, Н. Чаграк вивчали його педагогічні погляди та просвітницьку діяльність; М. Зуляк проаналізувала його формування як громадсько-політичного діяча; О. Новицька, А. Меншій, І. Матвіяс, М. Романенчук досліджували його літературну творчість. З. Лабанців-Попко, І. Лисенко, Р. Мисько-Пасічник розглядали педагогічну та мистецьку діяльність Галини Левицької.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас аналіз праць наведених вище авторів дає змогу стверджувати про фрагментарність вивчення змісту національного виховання в родині Крушельницьких.

Мета статті. На основі історико-педагогічного пошуку та ретроспективного аналізу вивчити традиції національного виховання в елітарній галицькій родині Крушельницьких.

Виклад основного матеріалу. Рід Антіна Крушельницького веде свій початок із 1395 р., коли Володислав Ягелло надав його пращурам шляхетських привілеїв і подарував село в Тустанській волості – Крушеницю. У XVIII–XIX ст. деякі з його нащадків переїхали до Польщі, там поодружувалися і спольщилися. Представників роду можна знайти також у Росії та Югославії. Велика група родичів у XVI–XVIII ст. розбагатіла і перейшла на Поділля та Покуття [8]. У листі до сина Івана Антіна Крушельницький пише: «Наша родина з Поділля

з шляхоцького стану. Твій прадід і прабабка були адміністраторами, управителями панських маєтків, а через неекономічне життя прадіда Антона опинилися на старість на ласці свого сина, твого діда. Твій дід замолоду пішов у світ. Дійшов до того, що важкою своєю працею добився становища маніпуляційного урядовця в суді і дійшов до директора фабулярного відділу...» [1, с. 159].

Батько Антона – Володислав Крушельницький – виходець із родини, кожний із членів якої самовіддано працював на просвітянській ниві. Упродовж останніх століть Крушельницькі традиційно були юристами. Володислав Крушельницький працював адвокатом податкової канцелярії у м. Станіславі, а його дружина Марія, яка походить з родини Монастириських, була берегинею українських національних традицій у домі. Вона знала багато народних пісень, переказів, віршів, часто сама співала дітям і цитувала напам'ять твори українських поетів-класиків. Усі діти Крушельницьких росли й виховувалися в душі любові до свого народу, здобули вищу освіту, троє з них присвятили своє життя педагогічній праці. Так, молодша сестра Антона – Людмила всі кошти, які отримала з дому, використала на організацію культурно-просвітнього життя у селі під Перемишлем, де отримала призначення на посаду директора школи [8].

Антін Володиславович Крушельницький народився 4 серпня 1878 р. в містечку Ланцут (сучасна Польща). Юність майбутнього педагога й просвітнього діяча проминула в Перемишлі, де він навчався у гімназії. Свідчення родичів А. Крушельницького, листи, вивчення його просвітницько-педагогічної діяльності дають підстави для висновку, що в сім'ї Крушельницьких панував культ знань і на високому рівні знаходилося розумове, моральне, патріотичне виховання дітей.

Формування неординарної особистості А. Крушельницького відбувалося під впливом батька, який виховував у синів самостійність, силу волі й почуття справедливості. Будучи високоосвіченою людиною із прогресивними поглядами на життя, Володислав Крушельницький залучав дітей до науки, влаштовував у родині вечори-диспути, де обговорювалося прочитане. У домі часто збиралися гімназисти й користувалися великою і вартісною бібліотекою сім'ї [8]. А. Крушельницький був обізнаний у багатьох галузях науки і мистецтва, що вплинуло на становлення його філософського світогляду та громадянської позиції, самотужки поповнював свої знання з української, російської, польської, чеської, німецької літератури, вивчав історію, філософію, мови [14, с. 156]. Вихованню його особистості в національному дусі й формуванню громадянської позиції особливо сприяло спілкування з людьми з кола української інтелігенції, з якими контактувала сім'я Крушельницьких. Ще з юнацьких років А. Крушельницький

познайомився з такими провідними просвітніми діячами, як М. Грушевський, М. Павлик, І. Франко, ідеї, принципи та творчий досвід яких мали непересічний вплив на формування його життєвого кредо [1, с. 192–202; 8, с. 42–43].

Зі спогадів родичів А. Крушельницького дізнаємося про те, що в сім'ї високо поцінювалися твори художнього мистецтва, у домі було зібрано вартісну колекцію картин визначних художників; захоплення мистецтвом А. Крушельницький проніс крізь усе життя і воно проявилось під час укладання підручників з української мови, де автор умістив велику кількість репродукцій картин, малюнки художників. «Багатоаспектна діяльність А. Крушельницького підпорядковувалася одній меті – вихованню національно свідомої особистості, освіченого громадянина української держави, здатного забезпечити власний добробут, а отже, примножувати матеріальні й духовні блага суспільства», – зазначає Н. Чаграк [15]. Усі свої педагогічні погляди він утілював у власних діях. У центрі педагогічних роздумів А. Крушельницького – дитина, особистість із вродженими задатками, здібностями, можливостями, талантами. Головне завдання виховання – забезпечити розвиток цих якостей, а також національної свідомості (усвідомлення своєї місії перед народом – поставити благо народу в нерозривний зв'язок з особистою долею і щиро прагнути діяти задля добра народу) й загальнолюдської моралі, сформувати соціально зрілу, працелюбну, творчу особистість, здатну до свідомого життєвого вибору і збагачення інтелектуального, духовного, економічного й культурного потенціалу свого народу; «виховання розумного, підприємливого, діяльного і багатого українського громадянина – тієї основи всебічного відродження української нації» [9, с. 16–17].

Марія Крушельницька (у дівочтві Слобода) – дружина Антіна – письменниця, відома колись артистка, автор численних оповідань, нарисів, розвідок, народилася 8 грудня 1876 р. в селі Ульгівці Рава-Руського повіту на Львівщині (тепер це Польща). Після заміжжя вона залишила мрії про кар'єру артистки і зайнялася вихованням дітей – чотирьох синів (Івана, Богдана, Тараса, Остапа) та доньки Володимири. Слід зауважити, що Марія Крушельницька стала втіленням ідеалу жінки-матері, зробила материнство найважливішою справою у житті. Епістолярій (хоча він стосується різних членів родини) свідчить про неї як про порадницю і розрадницю, турботливу, ніжно люблячу матір і дружину, що «через десятиліття спільного життя, усі життєві негоди і бурі вірно йшла за ним (за чоловіком) у глухі кути Австро-Угорщини чи окупованої поляками Західної України, у політичну еміграцію до Відня, в останню дорогу до Харкова...» [8, с. 19].

На Марії тримався весь дім і господарство. Вона вміла влаштовувати домашній побут так, що

створювалося враження великого панського дому, де панує спокій і достаток. Вона була беззаперечним авторитетом у всіх домашніх справах, уміла побачити в кожній людині гарні риси характеру, знайти щось добре. До неї тягнулися не лише рідні і друзі, а й просто знайомі. Онука Лариса Крушельницька пригадує: «Гадаю, що риси характеру Бабуні сформувалися життєвими обставинами, властивими Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. Однак непересічний розум, широта світогляду вирізняли її серед інших. Бабуня встигла багато зробити: прекрасна дружина, чудовий вихователь дітей, до якого вони тягнулися і довіряли все життя найінтимніші мрії» [8, с. 17–18].

У родині великого значення надавали розумовому вихованню, оскільки воно є основою освіти, всебічного розвитку особистості, сприяє прогресу науки, техніки, культури. Розум генерує активну думку, спонукає до пошуку істини, а це є обов'язковим завданням для кожної людини і суспільства у цілому. Батьки дбали про добрих учителів для дітей. Коли родина проживала в Австро-Угорщині, діти навчалися в українській гімназії, заснованій І. Кукурудзом, де викладало багато видатних людей: Ф. Колесса, Б. Лепкий, В. Щурат (українську мову і літературу), С. Возняк, М. Пачорський (латинську мову). У своїх працях А. Крушельницький підкреслював, що тільки та людина, яка здобула відповідну «реальну» фахову освіту, зможе бути конкурентоспроможною на ринку праці і потрібною як своїй державі, так і суспільству в цілому [10, с. 23]. Тому батько подбав, щоб усі діти студіювалися в європейських вищих навчальних закладах, а Іван і Володимира писали докторські дисертації. «Часи мирної, тихої праці минули, бодай для Тебе, коли хочеш працювати в літературі, критиці etc... Тим авторитетом Твоїм побіч Твого знання, мусить бути також Твій диплом ученого!.. Тому то, сину, бери собі це добре до серця й голови і постав собі найближчою метою: докторат у Празі!» [1, с. 111–113].

Тією вершиною, до якої молодь має тягнутися, якій має віддавати свої здобутки, розум і серце, все своє духовне багатство і працю, А. Крушельницький уважав батьківщину (це є значущою рисою еліти). Важливою ознакою високоморальної людини він називав наявність почуття обов'язку й любові до рідного народу. Патріотизм педагог тлумачив як здатність бути корисним народові. «Сполучають нас в одно: наше минуле (історія), наша земля покрита кістками предків... Об'єднує нас в націю наша мова, наша окремішна від інших культура, що проявляється в народних звичаях, обрядах, в нашому мистецтві, письменстві... Об'єднують нас у націю ідеали, що їх усі члени нації (на всякий спосіб їх більше) носить в душі ... усі зусилля для майбутнього життя» [1, с. 113–115]. Великого значення для розвитку в дітей

патріотичних почуттів батько надавав вивченню історії, літератури, народних традицій.

У родині плекали й розвивали рідну мову, прищеплювали святу шану до неї. «Я обстоював права кожної мови на окремий розвиток, – писав А. Крушельницький. – Я зовсім не є проти російської літератури. Навпаки, я своїм дітям купив і Толстого, і Чехова. Але роблю це тоді, як вони дістали основи української національності такі тверді, що вже не захитає їх російська книжка» [8, с. 29].

Родинна атмосфера Крушельницьких була піднесеною в найщирішому та найзмістовнішому сенсі цього слова. Протягом усього життя батьки дбали, аби не переривалися сімейні зв'язки між усіма її членами. Про це свідчать листи А. Крушельницького до сина Івана: «Мені було б цікавіше, щоб Ти описав мені кожного вечора або щоранку всі цілоденні свої переживання, до основи, дав звіт із своєї праці... Так тільки не вривалася би між Тобою й нами, Твоєю родиною, а спеціально мною, Твоїм батьком, який кожною своєю дитиною дорожить – та велика родинна зв'язь, яка досі тримала нас усіх вкупі» [1, с. 180–182]. Батько дбав про те, аби родина не розвіялася по світу, аби ніхто з її членів не втратив цікавості і ніжності один до одного, аби завжди всі мали підтримку і в радості, і в горі. «Раджу Тобі, щоб Ти що дня до когось написав лист... Ти мусиш давати почин. Твої брати молодші, не розуміють ще того, що це таке родина... Листи до родини творять великий архів кожного її члена. І я дуже щиро Тобі раджу використати цю нагоду лишити слід своєї молодости в листах до родини» [1, с. 186–187]. Батьки не уявляли свого життя без дітей і намагалися створити всі умови, щоб усі мешкали і працювали разом. Так, в одному листі до дружини Антін пише: «Черкасенко колись був сказав при людях, що я багато річей витримаю, одного тільки не витримаю, а саме розлуки з родиною. І він правду казав» [8, с. 68].

Особливо теплі родинні стосунки єднали Марію Крушельницьку з невісткою Галею Левицькою (дружиною старшого сина Івана), а все дитинство онуки Лариси проходило в полі зору її сердечного піклування, їх поєднувала вроджена любов до музики, образотворчого мистецтва. Ці стосунки знайшли свій вияв у листах Галини до мами Марії. Як зазначає дослідниця У. Єдлінська, «ще перед одруженням Галя інтимно звіряється майбутній свекрусі про своє кохання до Івана. З часу появи Лариси кожний лист Галі, залежно від обставин, по-своєму наповнений любов'ю до мами чоловіка крізь призму почуттів до дитини» [5, с. 352]. На початку 1934 р., коли Крушельницькі покидають родинне гніздо у Львові і переїжджають до Харкова, Галина Левицька-Крушельницька змушена була через хворобу залишитися на лікуванні у Ворохті. Із того часу збереглося найбільше листів невістки до мами Марії, позначених особливим стилем, де

авторка звертається з великою любов'ю, повагою і вдячністю до свекрухи: «...яка я вдячна Мамі, що так строго забралася до Доні, власне до її недуги» (29.01.1934); «Лист Мамин був доброю хвилиною в моєму теперішньому житті... Факт, що під час читання Маминих слів мені ставало якось так добре, гарно на душі, що хіба треба б Мамі цілувати руки за них...» (26.11.1934) [5, с. 353]. Зазначимо, що такі стосунки Марія Крушельницька мала і з дружинами інших своїх синів – Стефою та Наталею.

Крушельницькі виділялися стилем життя, певною стриманістю до оточення і навіть зовнішнім виглядом. Зі спогадів Романа Турина, який оком художника оцінював характер людини насамперед у єдності із зовнішністю, дізнаємося: «Крушельницькі були несамовито вимогливі до себе не лише у праці, а й щодо свого одягу. Скромно, але завжди елегантно. Вже здалеку було видно їхні постаті, на яких усе добре лежало» [8, с. 81].

На думку А. Крушельницького, одним із важливих чинників національного й громадянського становлення особистості є трудове виховання. Педагог був переконаний, що вагомим чинником морального самовдосконалення людини є праця [9, с. 23], тому він змалку формував у своїх дітей свідоме й активне ставлення до праці, виховував у них високі мотиви до діяльності, а всі вміли інтенсивно працювати з наймолодшого віку: «Я мушу працювати, а ні – я не буду мати права стати громадянином Рідної держави, яку ставили кров'ю мої рідні...» [1, с. 176].

Родинною традицією було всіяке заохочування дітей до написання власних творів, реалізації себе у статусі авторів, здійснення вільного творчого пошуку під досить професійним контролем батька. «Згадав, що мій син хоче бути письменником, ніколи не ручу за те, чи й донька не схоче проявити того самого талану. З ними і Ти і я, і всі ми, ввесь наш родинний гурток із вищими аспіраціями і спосібностями в такому напрямку, який потребує терену для літературної праці, журналів, літературних, мистецьких гуртків, театру, опери, концертів...» [1, с. 181–182].

Завдяки збереженню україноментальних традицій виховання, високому рівню організації життя сім'ї, взаємин між її членами з родини Крушельницьких вийшли: Іван Крушельницький – відомий письменник і мистецтвознавець; Тарас Крушельницький – філолог-гуманіст, автор перекладів англійських і німецьких авторів; Володимира Крушельницька – за спеціальністю лікар-дерматолог, займалася перекладацькою діяльністю; Богдан Крушельницький – студіював у Празі агроелектроенергетику в Українській господарській академії, написав підручник із математичної економіки; Остап Крушельницький – цікавився кіномистецтвом. На жаль, майже вся родина була знищена

(хоча у 1958 р. було посмертно реабілітовано усіх Крушельницьких «за відсутністю складу злочину»). Нащадок родини Лариса Крушельницька у своїх спогадах зазначає: «Графічне зображення генеалогічного дерева якогось роду має, звичайно, форму трикутника. Нагорі поставлена одна пара прародичів, від якої, розширюючись, відходять гілки родин їх нащадків... Генеалогічний рисунок родини Крушельницьких має вигляд оберненого трикутника. Від величезної родини зверху її скорочено до якихось кількох осіб знизу. Та хіба тільки Крушельницькі?». «Обернений трикутник» – це геометричне зображення більшості елітарних родин усієї України початку ХХ ст. [8, с. 11].

Висновки. Таким чином, аналіз літературних джерел, педагогічної спадщини А. Крушельницького, епістолярій родини дають підстави стверджувати, що основними напрямками формування особистості дітей вважалося розумове, моральне, патріотичне, трудове виховання. Ми виділяємо такі домінуючі традиції сімейного виховання: родинно-мовні, міжпоколінні, естетичні, трудові, громадські тощо. Тут і корінь роду, що сягає сивої давнини, тут і основи людяності, фундамент особистості, національні та духовні цінності, тут і формування добрих почуттів працюючої вдачі, чутливої до краси душі.

Складовими частинами національного виховання родини Крушельницьких були: розумове виховання, яке включало європейську освіту, знання іноземних мов, інтелектуальну культуру, розвиток мислення дітей; патріотичне виховання, у якому велика роль надавалася громадянському обов'язку та національному патріотизму; моральне виховання, де зверталася увага на розвиток загальнолюдських цінностей, вироблення характеру, гуманістичне виховання; трудове виховання, основним пріоритетом якого було виховання свідомого, активного ставлення до праці та виховання мотивів до діяльності.

Проведене дослідження не охоплює всю національну виховну спадщину родини Крушельницьких. Актуальним вважаємо поглиблене вивчення означеного періоду з проблеми родинного виховання в сім'ях української інтелігенції Винниченків, Заклинських, Левицьких, Лепких, меценатів Галаганів, Терещенків, Орликів та багатьох інших, що сприятимуть формуванню сучасної елітарної особистості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антін Крушельницький – письменник, публіцист, педагог : матеріали до бібліографії та епістолярної спадщини / укл. О.В. Канчалаба. Львів, 2002. 296 с.
2. Гава М.В. Антін Крушельницький. Городенщина. Історично-мемуарний збірник. Нью-Йорк ; Торонто ; Вінніпея, 1978. 871 с.
3. Дубина М.І. Антін Крушельницький : літературно-критичний нарис Київ, 1993. 48 с.
4. Дубина М.І. Антін Крушельницький: літературно-критичний нарис Київ : Фотовідеосервіс, 1993. 48 с.
5. Збірник праць і матеріалів на пошану Л.І. Крушельницької. Львів, 1998. 409 с.
6. Зуляк М.І. Формування Антона Крушельницького як особистості і громадсько-політичного діяча (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 37. С. 85–89.
7. Качкан В.А. Хай святиться ім'я твоє... *Українознавство та пресологія (ХІХ – перша половина ХХ ст.)*. Львів : Фенікс, 1998. Кн. 3. 368 с.
8. Крушельницька Л. Рубали ліс... (Спогади галичанки). Львів – Нью-Йорк : Видавництво М.П. Коць, 2001. 262 с.
9. Крушельницький А. Два питання: Слово до розгубленої молоді. Львів : Нові шляхи, 1931. 40 с.
10. Крушельницький А. Наш дитячий світ. Львів, 1930. Кн. 1. 40 с.
11. Лабанців-Попко З. Сто піаністів Галичини. Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2008. С. 51–53.
12. Лисенко І. М. Левицька (Левицька-Крушельницька) Галина Львівна. *Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (гол.) та ін. ; Інститут історії України НАН України*. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 6. 784 с.
13. Панкевич Г. Антін Крушельницький – педагог: До 110-річчя від дня народження письменника. *Жовтень*. 1988. № 7. С. 113–115.
14. Погребенник Ф. Антін Крушельницький. *З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій* / авт. кол.: Л.С. Бойко та ін. Київ, 1991. Вип. 1. С. 283–285.
15. Чаграк Н.І. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Антона Крушельницького : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2004. 210 с.
16. Чаграк Н. Сім'я як чинник формування світогляду А. Крушельницького *Вісник Прикарпатського університету*. 2001. Вип. 6. С. 68–72.